

SOLIQ ORGANLARI FAOLIYATINI AVTOMATLASHTIRISH ORQALI MA'MURIY XARAJATLARNI QISQARTIRISH

Bektursinov Murat Baynazarovich

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada soliq organlari faoliyatini avtomatlashtirishning ma'muriy xarajatlarni qisqartirishdagi roli yoritiladi. Soliq ma'murchiligida elektron ro'yxatdan o'tkazish, elektron deklaratsiya, elektron hisob-faktura, idoralararo ma'lumot almashinuvi, riskga asoslangan nazorat va sun'iy intellekt elementlaridan foydalanish operatsion xarajatlarni kamaytirish, inson omilini qisqartirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga xizmat qilishi tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba hamda O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar asosida avtomatlashtirishning iqtisodiy samarasi, institutsional ahamiyati va amaliy cheklovlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: soliq ma'murchiligi, avtomatlashtirish, raqamlashtirish, ma'muriy xarajatlar, elektron soliq xizmatlari, risk-tahlil, sun'iy intellekt, samaradorlik.

Davlat moliyasining barqarorligi ko'p jihatdan samarali soliq ma'murchiligiga bog'liq. Zamonaviy iqtisodiyotda soliq organlari oldida ikki asosiy vazifa turadi: birinchidan, budget tushumlarining to'liq va o'z vaqtida tushishini ta'minlash; ikkinchidan, ushbu jarayonni ortiqcha boshqaruv xarajatlarsiz tashkil etish. An'anaviy, ko'p bosqichli va qog'oz hujjatlarga tayanuvchi boshqaruv tizimi odatda yuqori tranzaksiya xarajatlari, vaqt yo'qotishlari, takrorlanuvchi amallar va inson omili bilan bog'liq xatolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli soliq organlari faoliyatini avtomatlashtirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

So'nggi yillarda xalqaro tashkilotlar soliq ma'murchiligida raqamlashtirishni strategik ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatmoqda. OECD va Jahon banki materiallarida raqamli transformatsiya soliq organlariga xizmatlarni standartlashtirish, ayrim jarayonlarni to'liq avtomatlashtirish, nazoratni manzilli tashkil etish va ma'muriy xarajatlarni kamaytirish imkonini berishi qayd etiladi. O'zbekistonda ham elektron davlat xizmatlari, elektron soliq servislarning rivojlanishi va biznes jarayonlarni avtomatlashtirish bo'yicha islohotlar mazkur mavzuning amaliy ahamiyatini kuchaytirmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi - soliq organlari faoliyatini avtomatlashtirishning ma'muriy xarajatlarni qisqartirishdagi rolini ilmiy jihatdan yoritish, uning asosiy mexanizmlarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Xalqaro ilmiy va amaliy adabiyotlarda soliq ma'murchiligini raqamlashtirish samaradorlikni oshiruvchi asosiy vositalardan biri sifatida baholanadi. OECDning 2025 yildagi hisobotlarida soliq ma'muriyatlarida raqamli xizmatlar, ma'lumotlar boshqaruvi, idoralararo integratsiya va avtomatlashtirilgan javob tizimlari operatsion xarajatlarni kamaytirib, xizmat ko'rsatish sifati va aniqligini oshirayotgani ko'rsatilgan.

Jahon banki tadqiqotlarida elektron deklaratsiya, elektron invoicing, masofaviy identifikatsiya va real vaqt rejimidagi tahliliy monitoring soliq ma'muriyatining boshqaruv xarajatlarini pasaytirishi, soliq to'lovchilar uchun muvofiqlik xarajatlarini qisqartirishi va yashirin iqtisodiyotni aniqlash imkoniyatini kuchaytirishi qayd etiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, avtomatlashtirish nafaqat texnik yangilanish, balki boshqaruv modelini qayta tashkil etuvchi institutsional islohotdir.

Maqolada tahliliy, qiyosiy va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida soliq organlari faoliyatining asosiy bloklari - ro'yxatga olish, deklaratsiya qabul qilish, hisob-kitoblarni tekshirish, qarzdorlikni undirish, murojaatlarni ko'rib chiqish hamda risklarni boshqarish jarayonlari ajratib olindi.

Ma'muriy xarajatlar deganda xodimlar mehnati, qog'oz hujjatlar aylanishi, qabul va xizmat ko'rsatish xarajatlari, ma'lumotlarni qayta kiritish bilan bog'liq sarflar, ichki muvofiqlashtirish va nazorat tadbirlariga ketadigan resurslar tushunildi. Avtomatlashtirish samarasi aynan shu xarajatlarning qaysi qismini va qanday mexanizm orqali qisqartirishi nuqtai nazaridan baholandi.

Soliq ma'muriyati xarajatlari bir nechta funksional bloklardan shakllanadi. Birinchi blok - ro'yxatga olish, hisobga olish, deklaratsiyalarni qabul qilish va qayta ishlash kabi ommaviy operatsion xizmatlar. Ikkinchi blok - tekshiruvlar, monitoring va qarzdorlikni undirish bilan bog'liq nazorat xarajatlari. Uchinchi blok esa ichki hujjat aylanishi, arxivlash, ma'lumotlarni turli tizimlarga qayta kiritish va murojaatlarni ko'rib chiqish bilan bog'liq boshqaruv xarajatlaridan iborat.

An'anaviy boshqaruv modelida bir xil ma'lumot bir necha bo'lim tomonidan takroran ishlanadi. Bunday takrorlanish ortiqcha mehnat sarfi, vaqt yo'qotishlari va xatolar ehtimolini oshiradi. Shu bois

avtomatlashtirishning birinchi iqtisodiy natijasi takrorlanuvchi operatsiyalarni qisqartirishda namoyon bo'ladi.

Soliq organlari faoliyatini avtomatlashtirish - ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, saqlash, almashish va qaror qabul qilish jarayonlarini axborot tizimlari asosida standartlashtirish hamda qisman yoki to'liq raqamli formatga o'tkazishdir. Iqtisodiy mazmunda avtomatlashtirish bir operatsiyaga to'g'ri keladigan vaqtni qisqartiradi, xodimlar soniga bo'lgan nisbiy ehtiyojni kamaytiradi, xatolar va qayta ishlash xarajatlarini pasaytiradi, nazorat resurslarini yuqori xavfli subyektlarga yo'naltiradi.

Avtomatlashtirishning samarasi ayniqsa ko'p sonli standart jarayonlarda yuqori bo'ladi. Masalan, elektron deklaratsiya topshirish tizimi qabul bo'limidagi operatorlar yuklamasini kamaytiradi; avtomatik format nazorati esa hujjatlardagi texnik xatolarni dastlabki bosqichning o'zida aniqlaydi. Natijada bir hujjatni ko'rib chiqish tannarxi pasayadi.

Elektron ro'yxatdan o'tkazish va elektron deklaratsiya tizimi front-ofis xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Qabul oynalari soni, qog'oz blankalar, qo'lda qayta kiritish va arxivlash ehtiyoji qisqaradi.

Elektron hisob-faktura tizimi xo'jalik operatsiyalarini raqamli izda aks ettiradi. Bu real vaqt monitoringini kuchaytirib, soxta operatsiyalarni tezroq aniqlash, QQS bilan bog'liq nazoratni soddalashtirish va postfaktum tekshiruvlar xarajatini kamaytirish imkonini beradi.

Riskga asoslangan nazorat esa barcha soliq to'lovchilarni bir xil darajada tekshirish o'rniga, yuqori xavfli segmentlarni avtomatik ajratib beradi. Natijada tekshiruvlarning soni emas, sifat va natijadorligi oshadi. Shuningdek, banklar, bojxona, kadastr, statistika va boshqa davlat bazalari bilan integratsiya ma'lumotni takror so'rash zaruratini kamaytiradi hamda qaror qabul qilish tezligini oshiradi.

Chat-botlar, shaxsiy kabinetlar, avtomatik xabarnomalar va oldindan to'ldiriladigan shakllar operatorlar yuklamasini qisqartirib, murojaatlarni ko'rib chiqish xarajatlarini pasaytiradi. Shu tariqa avtomatlashtirish soliq organining nafaqat ichki, balki tashqi servis xarajatlarini ham optimallashtiradi.

Ma'muriy xarajatlarning qisqarishi quyidagi zanjir orqali yuz beradi: raqamlashtirish - standartlashtirish - takroriy operatsiyalarni bartaraf etish - xatolarni kamaytirish - nazoratni manzillashtirish - operatsion xarajatlarni qisqartirish.

Masalan, deklaratsiyani elektron shaklda qabul qilish qog'oz sarfini kamaytiradi, xodimning qo'lda qabul qilish vaqtini tejaydi, dastlabki

tekshiruvni avtomatik bajaradi va xatolarni real vaqt rejimida tuzatishga imkon beradi. Shu sababli bir hujjatga to'g'ri keladigan xizmat ko'rsatish xarajati pasayadi. Agar bu tizim millionlab operatsiyalarga tatbiq etilsa, umumiy tejamkorlik sezilarli hajmga yetadi.

O'zbekistonda raqamli davlat xizmatlari va elektron soliq servislarini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Soliq organlarining operatsion samaradorligini oshirish, asosiy biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va ixtiyoriy to'lov intizomini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar mavzuning amaliy dolzarbligini tasdiqlaydi.

Mamlakat sharoitida avtomatlashtirishning eng muhim natijalari quyidagilar bo'lishi mumkin: hududiy bo'linmalar bo'yicha xarajatlar tafovutini kamaytirish; xizmat ko'rsatishning yagona standartini joriy etish; yashirin iqtisodiyot bo'yicha analitik nazoratni kuchaytirish; xodimlarni qog'ozbozlikdan tahliliy ishlarga yo'naltirish; soliq to'lovchi bilan bevosita aloqa sonini kamaytirish orqali korrupsion xatarlarni pasaytirish.

Avtomatlashtirish har doim ham darhol xarajatni pasaytirmaydi. Dastlabki bosqichda axborot tizimlariga investitsiya, server infratuzilmasi, kiberxavfsizlik, texnik xizmat va xodimlarni qayta tayyorlash uchun qo'shimcha mablag' talab qilinadi. Agar ma'lumotlar sifati past bo'lsa yoki idoralararo integratsiya sust rivojlangan bo'lsa, tizim kutilgan samarani bermasligi mumkin.

Sun'iy intellekt va algoritmik qarorlar qo'llanilganda shaffoflik, ma'lumotlarni himoya qilish, texnik nosozliklar va noto'g'ri klassifikatsiya xavfi masalalari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Demak, avtomatlashtirish texnik vositalar bilan bir qatorda me'yoriy-huquqiy baza, institutsional muvofiqlashuv va inson nazorati ham talab etadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, soliq organlari faoliyatini avtomatlashtirish ma'muriy xarajatlarni uchta asosiy kanal orqali qisqartiradi. Birinchi kanal - operatsion tejamkorlik, ya'ni bir xil funksiyani bajarish uchun kamroq vaqt, kamroq xodim mehnati va kamroq moddiy resurs talab etiladi.

Ikkinchi kanal - nazorat samaradorligi. Riskga asoslangan saralash va analitik monitoring tufayli tekshiruvlar sonidan ko'ra ularning natijadorligi oshadi. Uchinchi kanal esa institutsional tejamkorlik bo'lib, axborot shaffoflashgani sari ichki kelishuvlar, takroriy hujjatlashtirish va ortiqcha byurokratik bo'g'inlar qisqaradi.

Shunday qilib, avtomatlashtirish faqat texnik modernizatsiya emas, balki boshqaruv modelini yangilovchi institutsional islohot hisoblanadi.

Uning eng muhim iqtisodiy natijasi - soliq organining bir birlik xizmat ko'rsatish xarajatini pasaytirishdir.

Soliq organlari faoliyatini avtomatlashtirish ma'muriy xarajatlarni qisqartirishning eng samarali vositalaridan biridir. Elektron ro'yxatdan o'tkazish, elektron deklaratsiya, elektron hisob-faktura, ma'lumotlar integratsiyasi, riskga asoslangan nazorat va sun'iy intellekt yordamidagi analitika orqali soliq ma'muriyati operatsion yuklamani sezilarli kamaytirishi mumkin.

O'zbekiston uchun bu yo'nalish ayniqsa muhim, chunki davlat boshqaruvini raqamlashtirish va soliq ma'muriyatining operatsion samaradorligini oshirish bo'yicha islohotlar davom etmoqda. Biroq avtomatlashtirishni chuqurlashtirishda ma'lumotlar sifati, kadrlar malakasi, idoralararo integratsiya va kiberxavfsizlikni ham parallel ravishda rivojlantirish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. OECD. Tax Administration Digitalisation and Digital Transformation Initiatives. Paris: OECD Publishing, 2025.
2. OECD. Tax Administration 2025. Paris: OECD Publishing, 2025.
3. OECD. Tax Administration 3.0: From Vision to Strategy. Paris: OECD Publishing, 2025.
4. World Bank. Leveraging Digitalization to Improve Tax Compliance and Administration. Washington, DC, 2025.
5. World Bank. Digital Transformation of Tax and Customs Administrations. Washington, DC, 2022.
6. World Bank. The Promise and Limitations of Information Technology for Tax Mobilization. Washington, DC, 2023.
7. World Bank Blog. Effective Tax Administration Is Critical in Enhancing Growth and Development. 2025.
8. O'zbekiston Respublikasi raqamli davlat xizmatlari portali materiallari, 2026.
9. O'zbekiston bo'yicha soliq ma'murchiligi va biznes jarayonlarini avtomatlashtirishga doir ochiq loyiha hujjatlari, 2026.